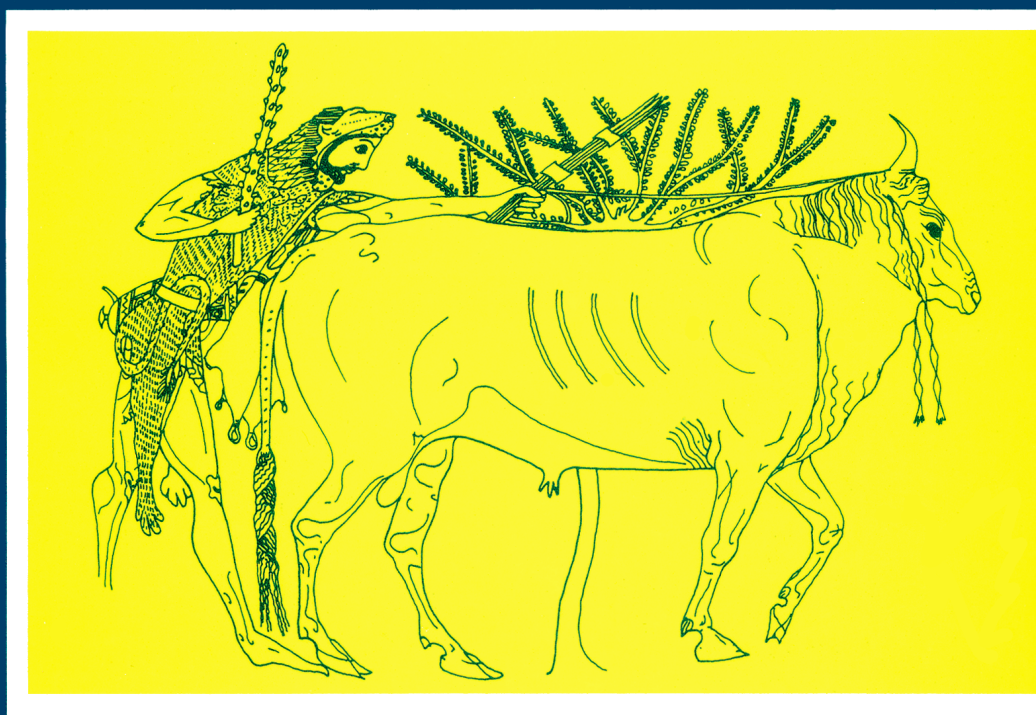

PALEO- AKTUEEL

4

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1993, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: Herakles en de Kretenzische stier (530-'20 v.Chr.)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0353 0

PALEO-AKTUEEL

4

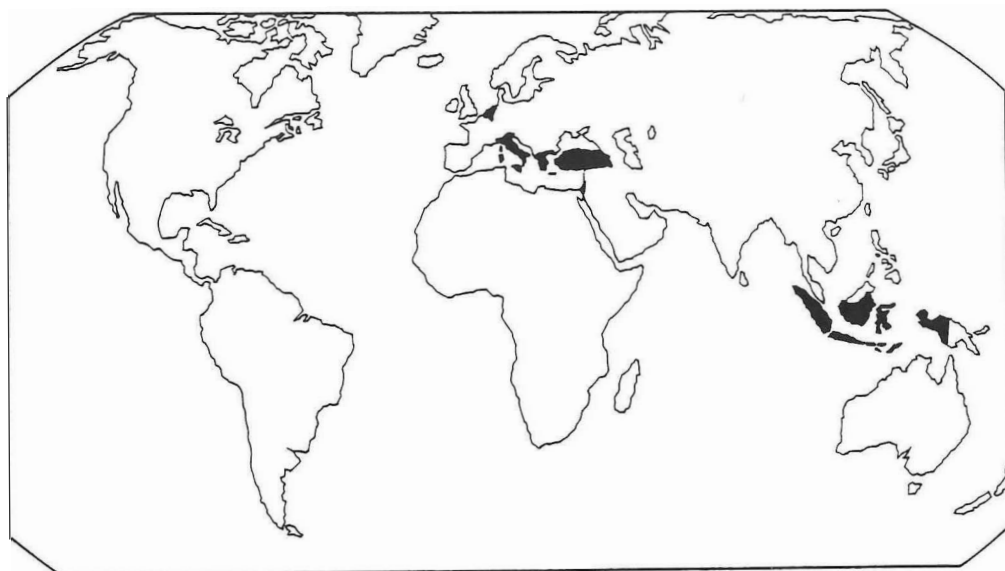
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Archeologisch Centrum

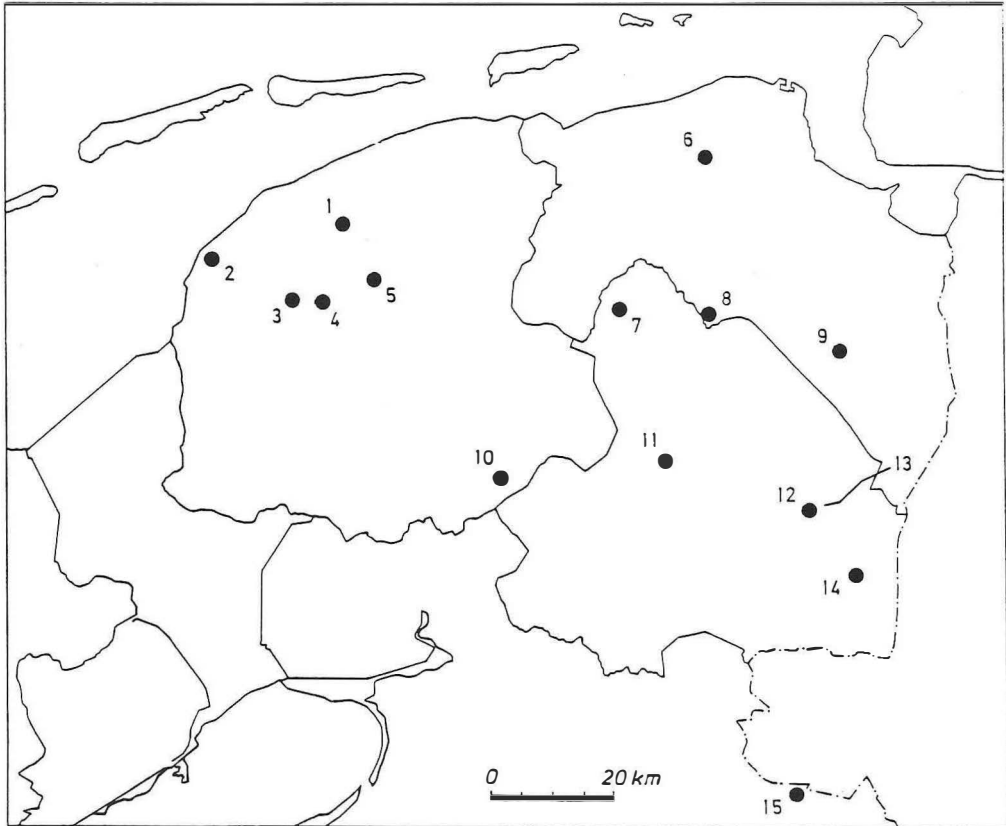
Groningen, 1993

In deze aflevering: België, Griekenland, Indonesië, Israel, Italië, Nederland en Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Britsum; 2. Wijnaldum; 3. Meamert; 4. Weidum; 5. Hempens; 6. Middelstum; 7. Roden; 8. Weerdenbras; 9. Nieuwe Pekela; 10. Noordwolde; 11. Hooghalen; 12. Driest; 13. Valtherbrug; 14. Nieuw-Dordrecht; 15. Mander.

INHOUD

Voorwoord

G.-J. BARTSTRA	
Terugkeer naar Sulawesi	11
D. STAPERT, E. DRENTH & J. HULST	
Een bladspits van de Leusderheide (provincie Utrecht)	15
O.H. HARSEMA	
Mag het ook het broodje vis zijn?	20
R.P. EXALTUS, H.A. GROENENDIJK & J.L. SMIT	
Voortgezet onderzoek op de mesolithische vindplaats NP-3 (Groninger Veenkoloniën)	22
A.T. CLASON	
Een taxidermist in Bergschenhoek (Z.-H.)?	26
A. UFKES	
Vroeg-neolithische votiefgaven? Edelhertgeweien uit Drenthe en Groningen	28
A. UFKES	
Het hunebed O2 bij Mander (Ov.)	31
E. JANSMA & W.A. CASPARIE	
Een neolithische <i>landnam</i> ontrafeld door dendrochronologisch onderzoek van de veenweg van Nieuw-Dordrecht (Dr.)	33
J.J. HEKMAN	
Een topografische survey van het grafveld Chalandriani op Syros (Griekenland)	37
S. BOTTEMA, H.R. REINDERS & H. WOLDRING	
Laat-quartaire vegetatiegeschiedenis van het Oostmediterrane gebied: veldwerk in 1992	41
O.H. HARSEMA	
Een prijswinnend lot in de 'Vijfde Verloting'; een bronstijderf ontdekt in Roden (Dr.)	44
A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch-antropologisch onderzoek van de crematieresten uit het urnenveld van Driest (Dr.)	49

E. TAAYKE	
Een kuil uit de vroege ijzertijd, gevonden in Roden (Dr.)	52
J. SCHEFFER	
Bewoningssporen uit de midden-ijzertijd te Meamert, een terp bij Winsum (Fr.)	57
B.-J. HAAGSMA, Z. MALAKASIÓTI, H.R. REINDERS & V. RONDÍRI	
Een survey tussen Baklali en Karatsadagli (Thessalië, Griekenland)	60
P. ATTEMA	
<i>On-site & off-site</i> , surveymethoden in Midden-Italië	65
M. MAASKANT-KLEIBRINK	
Mythologie en prehistorie I: de naakte man met de knuppel, een held uit de prehistorie?	70
R.H.P. LUTGERINK	
Numerieke analyse van Oostmediterrane pollendata; methode en eerste resultaten	75
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T. PERGER & M. WISPELWEY	
Het project bodembeschermingsgebieden Friesland	80
H. WOLDRING	
Over tussenvormen van sleedoorn en kriekpruim	85
C. DYER & M. HAAGSMA	
Een geometrisch vondstcomplex in Nieuw Halos. De Halos-materiaalcampagne 1992 (Griekenland)	90
W.A. CASPARIE	
De Valtherbrug (Dr. en Gr.); meer dan één weg?	95
J. FEIJE	
Een stadje in Arkadië	100
J. SCHELVIS & A. ERVYNCK	
Mijten (Acari) uit Romeins Oudenburg in Vlaanderen	105
A.T. CLASON & L. VAN ES	
De oeros - <i>Bos primigenius</i> - van Britsum (Fr.) gedateerd	110
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, E. TAAYKE & M. WISPELWEY	
Een korte verkenning te Hempens-Zuiderburen (Fr.)	111

J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA De realisatie van het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.)	116
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA Het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.): opgravingscampagne 1992	119
C.M. HAVERKORT, M. HOPMAN, J.M. PASVEER & W. PRUMMEL De jongste bewoners van Wijnaldum (Fr.)	123
T. LOOIJENGA Corpus 'Friese' runeninscripties	127
Y. DIJKSTRA Middeleeuwse bewoningssporen bij Hooghalen (Dr.)	132
W.P.M. MULDER & J. MOLEMA Het oude kerkhof van Noordwolde (Fr.)	137
J. MOLEMA Een verkennende opgraving van een verhoogde woonplaats in de gemeente Middelstum (Gr.)	140
J. SCHEFFER De stinspoort van Papinga-state te Weidum (Fr.)	145
P.B. KOOI De ontwikkeling van de borg Ewsum bij Middelstum (Gr.)	149
P. BAKS 'Een grensgeval': archeologisch onderzoek naar het blokhuis Weerdenbras (Gr.) (1505-1516)	154
A.F.L. VAN HOLK Incidentele passagiers aan boord van een binnenschip	159

VOORWOORD

Op grote schaal vindt aantasting plaats van stad en land in het kader van herinrichting en nieuwbouw. Dit is niet alleen in Nederland het geval, maar in alle landen waar archeologen van de Rijksuniversiteit Groningen werkzaam zijn. Bundeling van krachten en goede structurele voorzieningen zijn een strikte vereiste om de ontwikkelingen voor te zijn.

Onderzoek en onderwijs zijn de kerntaken van de archeologie bij de RUG. Een deel van de onderzoekscapaciteit is gericht op veldwerk: surveys, boorcampagnes en (nood)-opgravingen. De basis voor dit veldwerk wordt gelegd door een goede infrastructuur van de archeologie bij de RUG, maar zonder financiële, materiële en personele steun van velen is archeologisch onderzoek in deze tijd ondenkbaar. Landeigenaren, gemeentebesturen, bouwbedrijven, amateurarcheologen en sponsors leveren allen op geheel eigen wijze een bijdrage in de vorm van medewerking, advies, mankracht, machines en geld. Een blik op de lijst van lezingen, excursies, tentoonstellingen en publikaties leert dat archeologie maatschappelijk stevig verankerd is.

'Wijnaldum', met meer dan duizend vermeldingen in de media, meer dan 10.000 bezoekers aan de opgraving, vele tientallen lezingen en excursies en een lange lijst van sponsors is daarvan een duidelijk voorbeeld. Zonder de samenwerking met amateurs en vrijwilligers is 'Wijnaldum' niet te realiseren. Een goede uitvoering van de kerntaken is evenmin mogelijk zonder deze brede inzet.

In het verleden lieten de eindresultaten van archeologisch onderzoek vaak lang op zich wachten. Uitwerking en analyse van opgravingsgegevens vergen nu eenmaal veel tijd. Voor een goed contact met allen die bij de archeologische activiteiten van de RUG betrokken zijn is spoedige publicatie van de voorlopige resultaten van lopend onderzoek echter onontbeerlijk. Daarom is vier jaar geleden gestart met de uitgave van *Paleo-aktueel*. *Paleo-aktueel* is door de bijdragen van vele collega's uit de beroeps- en amateurwereld die actief participeren in het Groninger archeologisch onderzoek, een nuttige spiegel van het eerder geschetste beeld. Honderd verschillende auteurs werkten mee aan de 130 artikelen in de eerste vier afleveringen. Archeologie leeft in Groningen!

Tot nu toe was *Paleo-aktueel* een uitgave van de vakgroep 'Het Biologisch-Archeologisch Instituut'. Met ingang van 1 januari 1993 zijn de archeologie-sectoren bij de RUG samengegaan in een nieuwe vakgroep Archeologie en een Archeologisch Centrum Groningen. De samenwerking komt in deze uitgave al in beeld.

Dank zij de medewerking van de auteurs en het strakke regime van de redacteurs Mette Bierma en Jurjen Bos is het ook de vierde keer gelukt de artikelen kort te houden en de uitgave op tijd uit te brengen. Evenals voorgaande jaren verzorgde Xandra Bardet de correcties van de samenvattingen. De vele enthousiaste reacties van instellingen en personen die betrokken zijn bij het archeologisch onderzoek van de RUG staan borg voor voortzetting van *Paleo-aktueel*.

EEN TOPOGRAFISCHE SURVEY VAN HET GRAFVELD CHALANDRIANI OP SYROS (GRIEKENLAND)

Jan Jaap Hekman

Inleiding

In 1898 verrichtte de Griekse prehistoricus Christos Tsountas een opgraving van het vroeg-Cycladische grafveld bij Chalandriani op het eiland Syros in Griekenland (fig. 1). Het grafveld was reeds eerder bekend uit onderzoekingen ter plaatse door de Griekse oudheidkundige Georgos Papadopoulos. In 1861 onderzocht deze ongeveer 100 graven en bracht de gevonden voorwerpen over naar Athene, waar ze eerst deel uitmaakten van het Museum van de Polytechnische School. Later zijn deze voorwerpen, vooral bestaande uit aardewerk, ondergebracht in de collectie van het Atheense Archeologische Genootschap en uiteindelijk terechtgekomen in de prehistorische collectie van het Nationaal Archeologisch Museum te Athene. Papadopoulos publiceerde twee summere verslagen van zijn activiteiten in Chalandriani. Hierin schatte hij het oorspronkelijke aantal graven op ca. 1000.

Kort na hem bezocht de Griekse antropoloog en epigraficus Klon Stephanos het grafveld en opende eveneens een aantal graven. Zijn vondsten zijn ook deel gaan uitmaken van de collectie van het Nationaal Archeologisch Museum te Athene. Slechts enkele daarvan, waaronder een marmeren vrouwenbeeldje, werden door hem in publikaties vermeld. Met de komst van Christos Tsountas naar Syros begon een meer wetenschappelijk onderzoek naar dit voor de Cycladische prehistorie unieke grafveld. Tsountas was het voorafgaande jaar begonnen met uitvoerige onderzoekingen, waaronder opgravingen, naar de prehistorie, of zoals dat in zijn tijd nog genoemd werd de pre-homerische cultuur van de Cycladen. De zeventiger en tachtiger jaren van de vorige eeuw waren een

periode waarin aan de hand van opgravingen duidelijk werd dat er culturen bestonden die aan de klassieke Griekse beschaving voorafgingen. De activiteiten van Heinrich Schliemann behoeven in dit verband geen verdere uitleg. Nadat aldus duidelijk was geworden dat zowel op het vasteland als op Kreta prehistorische culturen, respectievelijk de Myceense en de Minoïsche, hadden bestaan die deels door middel van kruisdateringen met de Egyptische chronologie gedateerd konden worden, richtte Tsountas zich op het ontdekken van een vergelijkbare Cycladische prehistorische cultuur. Later zou hij onderzoek uitvoeren in Thessalië waar hij neolithische sites zoals de nederzettingen Sesklo en Dhimini blootlegde.

In een ongeveer twee maanden durende campagne groef Tsountas in 1898 te Chalandriani ca. 550 graven op en registreerde van een groot aantal daarvan gegevens omtrent grafbouw en gevonden voorwerpen. Helaas ontbreken tot op heden gegevens over de skeletresten en een complete documentatie van zijn werkzaamheden en resultaten. Nadat Christos Tsountas zijn opgravingen had beëindigd publiceerde hij in het daaropvolgende jaar een uitvoerig verslag (Tsountas, 1899). Van de in totaal 550 graven die hij heeft opgegraven, documenteerde hij slechts 32 graven, met een min of meer 'rijke' inventaris. Van de overige opgegraven voorwerpen werden de totalen vermeld en enkele algemene gegevens. De vondsten werden overgebracht naar het Nationaal Archeologisch Museum te Athene, waar zij tot op heden deel uitmaken van de permanente opstelling in de Cycladische zaal. Lange tijd bleef het grafveld verstoken van archeologische aandacht, totdat in 1962 de toenmalige efoor van de Cycladen, Christos Doumas, in een nood-

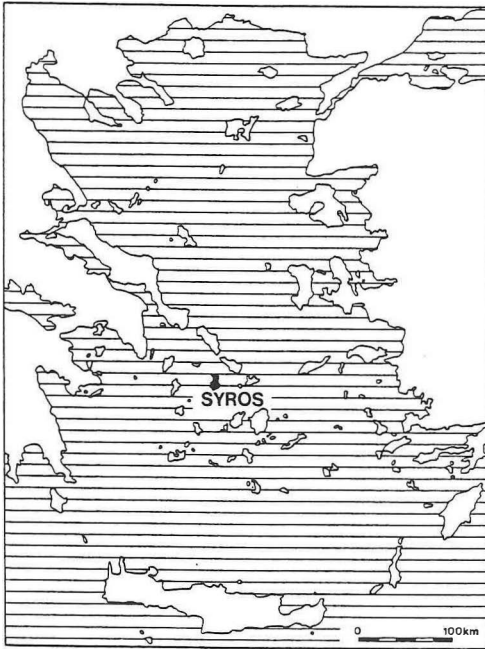

Fig. 1. Het Egeïsche gebied met het eiland Syros.

opgraving nog een achttal graven onderzocht en summier publiceerde.

Onderzoek

In 1990 is door de auteur een permissie ad personam verkregen van het Atheense Archeologische Genootschap (de bezitters van de oorspronkelijke permissie) om de vondsten en resultaten van de opgravingen van Christos Tsountas en Klon Stephanos te bestuderen en te publiceren. Daartoe is in datzelfde jaar een begin gemaakt met het bestuderen en documenteren van alle vondsten afkomstig uit het grafveld bij Chalandriani. Hoewel voornamelijk in het Nationaal Archeologisch Museum te Athene, bevinden zich kleine aantallen voorwerpen in het Archeologisch Museum in Ermoupolis op Syros en in diverse musea in West-Europa. In 1991 is veldonderzoek uitgevoerd op en rond het terrein waar zich nog restanten bevinden van dit grafveld¹. Doel

van dit veldonderzoek was om door middel van een topografische survey inzicht te krijgen in de oorspronkelijke lay-out van het grafveld, zijn ligging ten opzichte van de natuurlijke omgeving en de wijze van constructie en huidige staat van preservatie van de graven. Gedurende twee weken is het terrein derhalve door een team van vijf mensen intensief geïnventariseerd. Een topografische survey houdt in dat geen oppervlaktevondsten verzameld mochten worden. Alleen de ligging van de archeologische resten mocht geregistreerd en gedocumenteerd worden. De noodzaak voor deze survey lag in het feit dat in de oorspronkelijke publikatie van Tsountas geen overzichtskaart van het terrein was gepubliceerd evenmin als gedetailleerde beschrijvingen van de individuele graven. Op grond van de survey kon nu een nauwkeurige topografische kaart worden vervaardigd met daarop ingetekend de ligging van de huidige resten van het prehistorische grafveld bij Chalandriani (fig. 2). De oorspronkelijke ruimtelijke verspreiding in het grafveld werd door Tsountas globaal beschreven. Hij constateerde dat het grafveld was verdeeld in een westelijk en een oostelijk deel. Het oostelijke deel was onderverdeeld in vier clusters van graven. Tijdens de survey zijn van deze clusters delen teruggevonden. Hoewel slechts weinig graven de tand des tijds ongeschonden hebben doorstaan zijn de talloze grafruïnes die her en der verspreid over het terrein zijn aangetroffen, en een viertal graven in betere staat van preservatie, aanwijzingen voor de oorspronkelijk lay-out. Op figuur 2 staat een reconstructie van de ruimtelijke verspreiding zoals deze is aangetroffen tijdens de survey.

Naast aandacht voor het grafveld als geheel is ook onderzoek verricht naar kenmerken en details van twee graven die nog in nagenoeg perfecte staat verkeren. In figuur 3 is een van die graven afgebeeld. Dit graf, aangeduid met A, heeft een cirkelvormig grondplan met een doorsnede van ca. 90 cm en een aangestreeken vloer. Het is opgebouwd uit onregelmatig gestapelde stenen in meerdere horizontale lagen. Tot

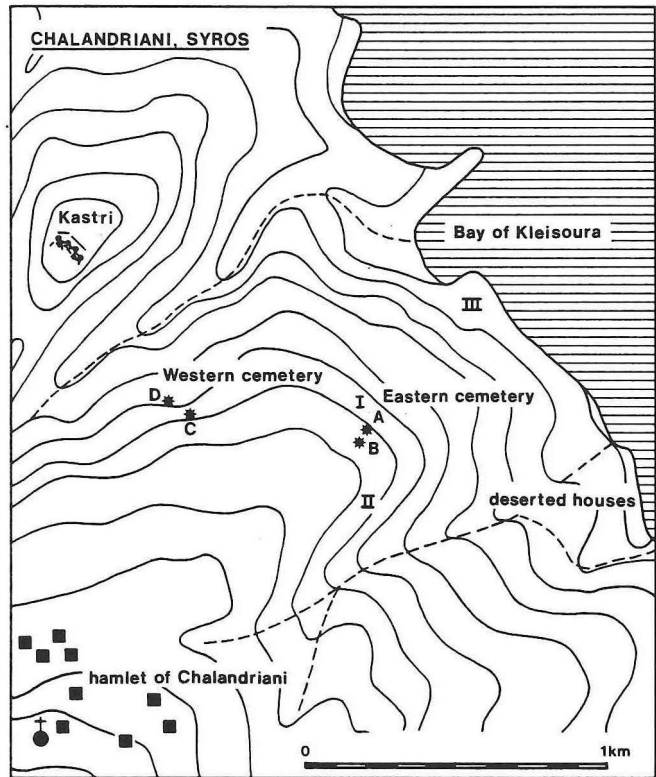

Fig. 2. Het grafveld Chal-andriani.

ca. 50 cm staan de wanden verticaal waarna de volgende lagen ieder een afnemende diameter hebben naar een koepeldak dat afgesloten is door middel van een grote stenen plaat. De hoogte binnenin is ongeveer 70 cm. De ingang ziet uit over de afdalende helling en bestaat uit een rechthoekige opening met aan weerszijden een opstaande steen en boven een groen-stenen plaat. Verspreid over het terrein zijn dergelijke groen-stenen platen in diverse ingestorte grafuïnes teruggevonden. Dit graf is een van de weinige bewaard gebleven voorbeelden van dit graftype in het Egeïsche gebied. Drie andere graven zijn in detail onderzocht en gedocumenteerd, alle met een cirkelvormig grondplan, terwijl uit de publikatie van Tsountas duidelijk is dat er tevens graven met een rechthoekig grondplan gevonden zijn.

Concluderend kunnen we stellen dat door middel van deze topografische survey een

nieuwe reconstructie gemaakt kan worden van de ruimtelijke verspreiding en organisatie binnen het grafveld Chalandriani. Enkele graven zijn aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen en in detail gedocumenteerd. Uit de intensieve survey van het omringende gebied zijn geen aanwijzingen verkregen over een mogelijke contemporaine nederzetting. Wel is de nederzetting Kastri onderzocht, op nog geen 200 m afstand, die uit een iets latere periode dateert. De relatie tussen deze twee sites is momenteel onderwerp van vervolgonderzoek.

Summary

The research presented here is part of a project envisaging the publication of the finds and results of excavations by Christos Tsountas in 1898 and Klon Stephanos in

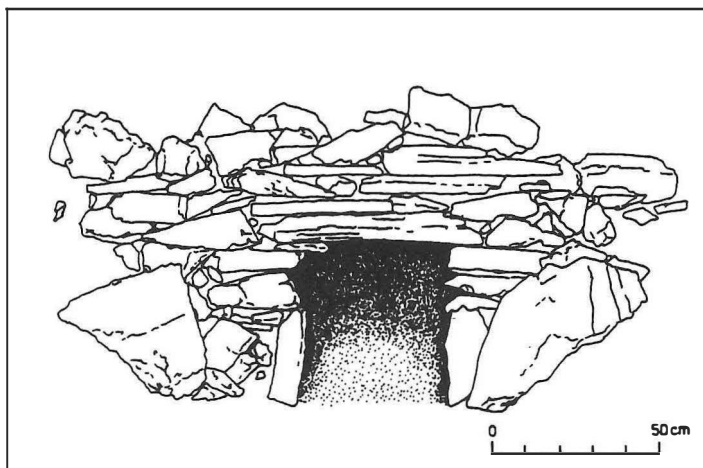

Fig. 3. Aanzicht graf A.

1871 at Chalandriani on the island of Syros. Besides the investigation of the finds, a reconstruction of the early Cycladic cemetery is aimed at. The general spatial distribution and organization of the cemetery as well as the characteristics of the individual graves have been studied and documented. The graves were constructed of dry-stone walls on a circular or rectangular plan with corbelled roofs. The opening was accentuated with a special green-stone slab above the entrance. Many of these slabs have been found in collapsed ruins of graves scattered over the site.

Noot

1. Het onderzoek werd uitgevoerd door Annie Bakker, Jan Willem Beestman, Maarten Grond, Christina Williamson en de auteur, en stond onder auspiciën van het Nederlands Instituut te Athene. Permissie voor veldwerk werd verleend door de Archaïologiki Etaireia Athinon en het Griekse Ministerie van Cultuur. Aanzienlijke financiële ondersteuning werd gegeven door het Institute for Aegean Prehistory te New York.

Literatuur

- Hekman, J.J., 1990. Chalandriani on Syros. An early Cycladic cemetery in the Cyclades. *Newsletter of the Netherlands Institute at Athens* 3, pp. 19-29.
- Hekman, J.J., 1991. The early Cycladic cemetery at Chalandriani on Syros. Report of the 1991 topographical survey. *Newsletter of the Netherlands Institute at Athens* 4, pp. 17-43.
- Papadopoulos, G., 1862. Notice sur quelques antiquités de l'île de Syra. *Révue archéologique* 6, pp. 224-228.
- Stephanos, K., 1874. Epigraphai tis nisou Sirou. *Athinaion* 3, pp. 513-517, 643-667.
- Tsountas, C., 1899. Kykladika II. *Archaïologiki Ephemeris* 1899, pp. 73-134.